

II

RÆÐA BO ALMQVISTS

1

BRENNUÖLDIN er falleg bók — að ytra frágangi mjög ólík þeim ljótu doktorsritum sem ég og samtímamenn mínir þurftum að láta frá okkur fara. Þetta er einnig sérstakt rit út frá mörgum sjónarmiðum. Meðal annars er þetta, ef mér skilst rétt, í fyrsta skipti sem lagt er fram rit til doktorsvarnar samkvæmt nýrri reglugerð sem heimspekideild hefur sett um doktorsnám.

Eins og nú gengur og gerist í þjóðfræðum er sérstakt, að doktorsefnið einblínir ekki á nútímann. Hún hefur haft þor til þess að skrifa um fornt efni og skilið að það hafi þýðingu fyrir nútímann. Ritið er því í anda þeirrar rannsóknarhefðar sem var efst á baugi hjá mörgum ágætum brautryðjendum í þjóðfræðum í Norðurlöndum fram að miðri 20. öld og er, sem betur fer, ekki enn undir lok liðin. Heldur skulum við vona að hún eigi eftir að eflast og þróast á þessari öld.

Mikla dirfsku hefur líka þurft til þess að taka í fang eins stórt efni og hér hefur verið gert, nú á dögum þegar efni í doktorsritum eru farin að vera æ minni og ómerkilegri. Slíka dirfsku hefur enginn sýnt síðan sá mikli þjóðfræðingur Ólafur Davíðsson, sem fórst voveiflega fyrir nærri því hundrað árum. Þegar svona stórt verk er tekið fyrir frá jafn mörgum sjónarhornum og hér er gert er ekki von að allt verði jafngott. Enda eru fæstir dómbærir um allt sem kemur málinu við. Fyrir mitt leyti ætla ég helst að athuga það sem kemur þjóðfræði við. En fyrst fáein orð um önnur efni.

Ég hef ekki sérstaklega lagt mig eftir að leita að prentvillum, ónákvæmni í tilvitnunum og þess kyns. Það sem ég hef veitt eftirtekt af því tagi er sjaldnast þess konar að gæti haft verulegan misskilning í för með sér. Þar sem ég er Svíi hneykslast ég þó á 'ø'-inu sem notað er á blaðsíðu 396 í titli á doktorsriti mínu, *Norrön niddiktning*. Slík 'ø' eru ekki til í sænsku — ekki einu sinni í orðinu *norrön*! Einnig hefur dönskukunnátta doktorsefnis villt um fyrir henni á bls. 400 í sambandi við rit Einars Ólafs Sveinssonar frá 1965, sem sagt er standa í „Tidskrift för nordisk Folkmindeforskning“. Rétt er *Tidskrift för nordisk folkminnesforskning* eins og rit Einars Ólafs frá 1946 er skráð réttilega, fjórum línnum ofar. Villa sem ef til vill má rekja til of hraðs lestrar fremur en vankunnáttu í sænsku máli er á bls. 66 og efst á bls. 67, þar sem sagt er: „til

eru heimildir um galdramál og dóma“ í Svíþjóð „frá síðari hluta 15du aldar“. Í því riti eftir Bengt af Klintberg sem vitnað er í, segir í raun og veru að í Svíþjóð höfum við „bevarade rättegångshandlingar i trolldomsmaal alltifran 1500-talets slut“. En þegar talað er um *1500-tal* merkir það '16. öld'.

En snúum okkur að efni sem meira máli skiptir!

2.

Um málfar doktorsritsins geta þeir best dæmt sem hafa íslensku að móður-máli. Mér finnst þó málið lipurt og auðskilið. Framsetning og efnisskipun virðist mér yfirlétt skýr og rökrétt. Einmitt þess vegna tel ég það ekki hafa verið nauðsynlegt að nota það tölukerfi í efnisskipun sem að mínum dómi á ekki heima nema ef til vill í ritum um stærðfræði eða málfræði. Einnig á ég erfitt með að setta mig við undarlegar skýringarteikningar, sem ég skil reyndar ekki vel, og sem líta út eins og dæmi í rúmfræði, sérstaklega þær myndir sem eru á bls. 306 og 308. Ég veit vel að þetta er tíska hjá þjóðfræðingum nú á dögum. Slíkt finnst mér bera vott um vantrú á mátt orðanna hjá mönnum í fræðigreini þar sem orð eiga að vera í hávegum höfð og talin öllum sverðum beittari. Hefði ég því kosið að doktorsefnið hefði fylgt dæmi laxins í kvæðinu um Odd Hjaltalín og leitað á móti straumi. En þetta er ef til vill ekki nema nöldur fyrrverandi prófessors sem á bágt með að setta sig við nútímann.

Bókaskráin eins og yfirlitin í kaflanum „Forverar í fræðum“ ber vitni um víðlesinn höfund, mikla þekkingu og yfirlétt gott mat á helstu og merkustu fræðiritum um galdrabrennur, galdra og skyld mál á ensku, þýsku og Norðurlandamálum frá fyrri tíma og allt fram um lok 20. aldar. Ég vík þó seinna að fáeinu sem mér finnst vanta í því efni. Einnig finnst mér athyglisvert hve miklar mætur doktorsefni hefur á kenningum Margaret Murray og Arne Runeberg um leifar fornrar frjósemisdýrkunar hjá þeim konum og körlum sem dæmd voru fyrir að hafa stundað galdur (bls. 16). Ekki veit ég betur en að þetta sé skoðun sem hafnað hefur verið af öllum viðurkenndum sérfræðingum nú á dögum. En þar sem þetta skiptir ekki máli fyrir galdrafárið á Íslandi, leiði ég hjá mér að ræða það frekar.

Þá finnst mér ekki heldur ástæða til þess að ræða um kaflann „Galdrafárið í Evrópu“, nema hvað mig langar að benda á að vel hefði farið á að minnast á grein Jöran Sahlgren 'Blåkulla och Blåkullafärderna' í tímaritinu *Namn och Bygd* 1915 í sambandi við umræðu höfundar um þetta efni á bls. 67.

Vegna skorts á sérþekkingu sneiði ég hjá því að ræða um 3. kafla „Brennuöldin“, sem að miklu leyti er sögulegs eðlis og 4. kafla „Galdramál fyrir dómstólum“ þar sem fjallað er um lögfræðina. Sný ég mér heldur að kaflanum um „Vitnisburð bók- og munnennta“.

Sá efnismikli kafli er á bls. 242–293. Auk þess fjallar doktorsefnið sérstaklega um hlutverk og heimildargildi þjóðsagna á bls. 222–226. Er ef til vill rétt að byrja á að fara nokkrum orðum um val doktorsefnis á heimildum og rök hennar í því sambandi.

Höfundur styðst nær eingöngu við nýju útgáfuna af Íslenzkum þjóðsögum og ævintýrum (JÁ), sem kom út í sex bindum 1954–61, sem ekki aðeins er miklu fyllri heldur að dómi doktorsefnis betri en frumútgáfan er út kom í Leipzig 1862–64. Of mikið verk hefði verið að taka fyrir allt það efni viðvíkjandi göldrum og galdramálum sem vinsa mætti úr öllum þjóðsagnasöfnum er út hafa komið eftir daga Jóns Árnasonar. Þó get ég ekki fellt mig við að doktorsefnið rökstyðji þá ákvörðun sína að taka ekkert tillit til þessara þjóðsagnasafna með því að þau séu „öll yngri og veigaminni en Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri“ (bls. 226). Að söfnin hafi verið prentuð seinna en söfn JÁ merkir sjálfsagt ekki að þær sagnir sem þar eru séu endilega yngri. Og þótt yngri söfnin séu yfirleitt veigaminni er ekki loku fyrir það skotið að einstakar sagnir sem þau hafa að geyma geti verið mikilvægar og ef til vill breytt ýmsu í þeirri mynd sem doktorsefni dregur upp af þjóðsögum Jóns Árnasonar.

Þá skil ég ekki heldur hversvegna doktorsefnið nefnir einmitt þau söfn, sem hún notar ekki, sem talin eru upp á bls. 226 og þar eru sögð vera sérstaklega merk og yfirgripsmikil. Þetta á t. d. naumast við um Þjóðsögur Jón Þorkeðssonar, þar sem efni þeirra er að mestu leyti sótt í þann hluta Þjóðsagna Jóns Árnasonar sem þá var ekki kominn á prent. Sama gildir að verulegu leyti um Þjóðsögur Ólafs Davíðssonar. Óskiljanlegt er líka hvað *Eyfellskar sagnir* eftir Þórð Tómasson frá Vallnatúni hafa fram yfir önnur söfn eftir hann, t.a.m. *Sagnagest*.

Fyrir menn sem kunna að vilja leita að efni um galdra í munnmælum til viðbótar því sem er í þjóðsögum JÁ er þess vegna upptalning höfundar á bls. 226 villandi. Að mínum dómi hefði farið betur á því að doktorsefni hefði aðeins nefnt safn Sigfúsar Sigfússonar sem er eina safnið sem jafnast á við safn Jóns Árnasonar að stærð og sem hefur að geyma sérstaklega mikið efni um galdra. Að öðru leyti hefði nægt að vísa í bókaskrá Steindórs Steindórssonar frá Hlíðum, *Skrá um íslenzkar þjóðsögur og skyld rit* og í viðbætur við þá skrá eftir Einar G. Pétursson.

Eitthvað verður einnig að segja um mat doktorsefnis á aðalheimild sinni, þjóðsögum Jóns Árnasonar. Eins og vikið var að áður stýðst höfundur við útgáfu þeirra Árna Böðvarssonar og Bjarna Vilhjálmssonar í 6 bindum. Þar er geysimikið áður óprentað efni, og þar hefur einnig það efni sem áður var prentað verið lagfært í samræmi við handrit skrásetjara. Mér finnst ekki vera nógu djúpt í árinna tekið hjá doktorsefni þegar segir (á bls. 225) að útgefendur „hafi leitast við að birta handritin óbreytt“. Að mínum dómi eiga þeir Árni og Bjarni það skilið að sagt væri að þeim hafi *tekist* að gera það. Þar með er þó ekki sagt að útgáfa Árna og Bjarna „standi nær upprunagerð sagnanna“ frekar en textinn eins og hann er í fyrri útgáfunni, nema að með upprunagerð sé átt við textann eins og hann var hjá þeim mönnum er skrásettu. Vel má vera að textinn eins og hann var lagfærður af Jóni Árnasyni — þar sem fyrndu og flóknu máli sumra skrásetjara hefur verið breytt — hafi í raun og veru stundum færst nær málfari þeirra karla og kerlinga sem sögurnar sögðu. Um orðréttan texta sagnamanna getum við alls ekki vitað með vissu fyrir en hljóðritunartæknin kemur til sögunnar — eins og Gísli Sigurðsson ræðir nokkuð í þjóðsagnakafla sínum í *Íslenskri bókmenntasögu*, en ekki er að sjá að doktorsefni hafi lesið hann. En hvað sem þessu líður, er ekki ástæða til að gera of mikið úr orðamun sagnanna hjá heimildarmönnum Jóns og hjá Jóni sjálfum. Hér er um stúlatríði ekki um efnisatriði að ræða. Þar sem hér er um efnisrannsóknir að ræða er ástæðulaust að hafa miklar áhyggjur á þessu.

Meira munar um hvort þær sagnir sem Jón sjálfur safnaði, eða þeir sem skrásettu fyrir hann, séu „valdar að eigin smekk“ eða hvort þær gefi nokkurn veginn sanna hugmynd um þær sagnir og tegundir sagna sem í raun og veru voru sagðar á miðri 19. öld. Doktorsefnið virðist þeirrar skoðunar (bls. 225) að sú staðreynd að fæstir skrásetjaranna voru ekki alþýðumenn bendi til þess að þeir hafi að miklu leyti valið og hafnað úr sagnabrunni heimildarmanna. Ekki er að neita því að Jón hefur sóst mjög eftir sumum sjaldgæfum munnmælasögum, þá sérstaklega ævintýrum — sem var aðalatriðið í huga Grimmsbræðra. Honum fannst einnig að hann hefði fengið of mikið af útilegumannasögum. Einnig hafa Jón og samstarfsmenn hans forðast að láta klámsögur komast inn í safnið. En þetta hefur ekkert með umfjöllunarefni okkar að gera, þar sem hvorki ævintýrin, útilegumannasögurnar eða klámsögurnar koma galdramálunum við. Meira máli skiptir að safn Jóns nær yfir margar og fjölbreyttar sagnir um galdramál og töfrabrögð og að hann hefur auk þess í mörgum tilvikum skrásett fleira en eitt afbrigði af þeim. Ekki heldur get ég séð að Jón eða samstarfsmenn hans hafi vísitandi sleppt eða gert lítið úr neinu sem til var af slíku tagi. Athyglisvert er að Sigfús Sigfússon frá Eyvindará, sem ætla má al-

þýðumann, hefur — að því er ég get best séð — enga sagnaflokka eða einstakrar sagnir viðvíkjandi galdramönnum og göldrum, sem eru ekki þegar til í safni Jóns. Þegar öllu er á botni hvolft, tel ég að segja megi að ekkert land hafi eins góðar heimildir úr munnmælum fyrri hluta 19. aldar um galdra og galdramenn og Ísland, og að þetta sé Jóni, skrásetjurum hans og heimildarmönnum að þakka. Þetta merkir að sjálfsögðu ekki að safn Jóns sé lýtalaust. Gagnrýna ber það sem miður fer. Heimildakönnun á samt ekki aðeins að vera fólgin í því að finna að, heldur einnig í því að finna hvað haldgott er.

3.

Á bls. 225 spyr doktorsefni að hvaða leyti megi nota galdrasagnir í safni Jóns Árnasonar sem „mælikvarða á alþýðuviðhorf og aldaranda“, ekki aðeins á þeim tíma er þær voru skrásettar, heldur einnig á þeim öldum þegar galdramálin fóru fram. Varúð er dyggð í fræðimennsku, en samt get ég ekki stillt mig um að spyrja hvort doktorsefni mikli ekki fyrir sér muninn á munnmælasögum um galdur og galdramenn á Íslandi á 17. öld og 19. öld. Við vitum t. d. að sumar sagnirnar um Sæmund fróða — sem doktorsefni fjallar reyndar um (bls. 253–255) voru svo að segja eins á 17. öld, þegar Árni Magnússon skrifaði þær upp, og í munnmælum 19. aldar. Í sömu átt benda rannsóknir frá öðrum löndum t.d. rit Jan Walls *Tjuvmjölkande väsen* (I, *Äldre nordisk tradition* og II, *Yngre nordisk tradition*). Í þessum bókum sést skýrt að litlar breytingar hafa orðið frá því 1600 til 1900 á trú manna á tilbera, snakka og áþekkar yfirnáttúrulegar verur sem stela málnyt frá mönnum. Einnig hafa sagnir um þessar verur, þótt ólíkar séu í ýmsum löndum og í ýmsum landshlutum, lítið sem ekkert breyst á þrjú hundruð árum. Með þessu er ekki sagt að engar breytingar hafi átt sér stað á munnmælasögum um íslenska galdramenn og töfrabrogð frá galdraöld til aldar Fjölnismanna. En óþarft finnst mér að gera of mikið úr þessu. Að mínum dómi er líklegt að þjóðsögur 19. og jafnvel 20. aldar gefi betri mynd af trú og sögnum á galdraöld en samtímaheimildir 16. og 17. aldar. Það sem kemur fram í þeim er oft brota- og tilviljunarkennt, og jafnvel afbakað vegna áhrifa kirkjuhöfðingja og lögspekingsa sem hafa fært vitnisburði og frásagnir í letur. Ég gæti kinnroðalaust haldið fram þeirri skoðun að sú þjóðtrú og þær frásagnir sem er að finna í þjóðsögum Jóns Árnasonar gefi stundum betri hugmynd um trú og sagnir í fornöld heldur en eddurnar og Íslendingasögurnar. Það er vegna þess sem þjóðsögurnar eru svo dýrmætær heimildir. Ástæðulaust er því að gera lítið úr gildi þeirra.

Heimildargildi ólíkra sagna og sagnategunda er ekki alltaf hið sama. Þetta er höfundur ljóst og hún ræðir málið ítarlega á bls. 242–252. Mér liggur við að segja of ítarlega, þar sem höfundur segir réttilega að ævintýrin — eða þær sögur er á þýsku eru nefndar *Märchen* — koma ekki efni hennar við. Hún hefði því getað leitt hjá sér að ræða svona mikið um þjóðsöguhugtakið. Betur hefði farið að snúa sér beint að sögnunum, sem er sú megingtegund munnlegrar frásagnarlistar, sem hér kemur helst til greina.

Eins og höfundur er ljóst eru ekki allar sagnir af sama tagi. Hugtakið *fabulat* sem doktorsefnið notar í fyrsta skipti á bls. 243 og nefnir einnig skáldsagnir, og sem hún seinna, t.d. á bls. 243, talar um sem *fabúlur*, er nothæft um eina tegund sagna. Hér hefði verið æskilegt að vitna í von Sydow sem bjó til orðið *fabulat* og skilgreindi það oftast en einu sinni. Þá væri rétt að vísa til bókar Bødker *Folk literature (Germanic)* í ritröðinni *International Dictionary of Regional European Ethnology and Folklore II*, þar sem fjallað er um ólíkar skilgreiningar síðari fræðimanna á sama hugtaki. Finniskir þjóðfræðingar, einkum Lauri Honko og Juha Pentikäinen hafa rætt þetta hugtak og einnig hugtakið *memorat*, sem doktorsefni nefnir reynslusagnir (á bls. 243). Ef doktorsefnið hefði þekkt og notað þessi rit hefði skilgreiningin á *fabulat* varla verið eins og hún er á bls. 245–246. Þar er galdrasögnum skipt í tvennt: *fabúlur* og *sagnir-memoröt*. Lesendur gætu því haldið að *fabúlur* væru ekki *sagnir*, en það hefur þó vonandi ekki verið ætlun höfundar.

Það er að vísu rétt athugað að skáldskapur sé fólgin í *fabúlum*. Þær hafa listrænt form, og því er unnt að flokka þær í ólíkar gerðir: Flótti frá Svartaskóla, Þáttaka Djöfulsins í spilamennsku og svo framvegis. Þessvegna er unnt að búa til skrár um þær eins og skrá Reidar Th. Christiansen, *The Migratory Legends, a Proposed List of Types with a Systematic Catalogue of the Norwegian variants*. Mér finnst það vera ljóður á verkinu að ekki skuli vera stuðst við þessa skrá eða aðrar slíkar, sérstaklega frá Norðurlöndum, Bretlandseyjum og Þýskalandi. Ég vík aðeins aftur að því síðar.

En svo við snúum okkur aftur að skilgreiningu á *fabúlum* finnst mér það einnig villandi að kalla þær „skáldlegar frásagnir með ævintýraminum flökkusagna“ eins og doktorsefnið gerir á bls. 245. Hugtakið *flökkusagnir* hefði fyrst þurft að skilgreina. Frá hagnýtu sjónarmiði eru *flökkusagnir* og *fabulat* eitt og það sama. Fyrra hugtakið á við útbreiðslu sagnanna; seinna hugtakið við skýra og skáldlega uppbyggingu þeirra. Þar sem uppbyggingin hefir í för með sér að *fabulöt* eru oft skemmtilegri, meira spennandi og eftirminnilegri en aðrar sagnir öðlast *fabulöt* meiri útbreiðslu en aðrar sagnir. Með öðrum orðum, sú *fabúla* er varla til sem ekki er *flökkusögn*, og heldur ekki sú *flökkusögn* sem

ekki er *fabúla*. Þótt rétt sé athugað að fabulöt innihaldi ákveðin minni og einnig að fabulöt standi ævintýrum að sumu leyti nær en aðrar sagnir, er það að mínum dómi misvísandi að segja að þessi minni séu „ævintýraminni“. Öllu fremur er ástæða til þess að leggja áherslu á að ævintýrin snúast um æsilega atburðarás og „happy end“ þar sem meinleg örlög og veruleg hætta einkenna oft fabúlu. Loks er þjóðtrú hluti af fabúlum. Trúin er í orðum von Sydow kjarni þessara sagna og sögnin sjálf hefur myndast utan um hana. Satt er að memorötin eru heimildir um þjóðtrú, eins og höfundur tekur fram á bls. 246. Því fer þó fjarri að þær séu einu heimildirnar — eins og ætla mætti af orðum höfundar. Margt af því sem sagt er um t.d. uppvakninga og tilbera, sem höfundur tekur til sem dæmi um efni memorata, er líka efni í fabúlum.

Það sem helst má finna að flokkaskiptingu doktorsefnis er þó að samkvæmt skilgreiningu von Sydow og flestra annarra fræðimanna eru *memoröt* alls ekki sagnir. Þetta er hluti af skilgreiningu Bødkers:

... term introduced by von Sydow ... to denote a narrative told by the people about a purely personal experience of their own. A memorate has not the nature of fiction, and is not tradition. It may, however, be strongly influenced by sagen [p.e.a.s. sagnir] about similar events.

Memoröt eru með öðrum orðum *ekki* sagnir. Það hugtak á aðeins að nota um frásagnir er hafa gengið frá manni til manns, en það er einmitt það sem memorötin hafa ekki gert. Tvískipting höfundar á galdrasögnum í *fabulöt* og *memoröt* er því óheppileg.

En ekki eru allar sagnir, sem koma máli okkar við, flökkusagnir. Þær sagnir eru líka til sem ekki eru eins listrænar og hafa ekki eins víða útbreiðslu og fabúlurnar en hafa samt gengið manna á milli. Ekki er gott að finna nothæft heiti um slíkar sagnir. C.W. von Sydow nefndi þær *Erinnerungssagen* á þýsku, *memorial sagn* á ensku og *minnessögner* á sænsku. Þessi orð eru ekki góð, enda hafa þau verið lítið notuð í seinni tíma fræðiritum. Hér hefði verið þörf á nýyrði.

Loks ber að taka fram að sumar af þeim munnmælaheimildum sem doktors-efni notar, og sem máli skipta í þessu sambandi, eru alls ekki frásagnir eða sögur í neinum skilningi þessara orða heldur það sem á ensku máli er kallað *belief statements* og á sænsku *trosutsagor*. Hér er um að ræða einstakar setningar eins og „Hægt er að læra galdur í Svartaskóla“ eða „Sumar konur geta stolið mjólk með tilbera“. Á þetta hefði líka verið rétt að minnast.

Mikið efni er komið saman í þeim köflum er fjalla um galdur í fornbókmenntum (bls. 226–41) og í þeim hlutum bókarinnar þar sem galdrasögur af

nafngreindum mönnum eru teknar til meðferðar (bls. 252–278), og einnig í þeim köflum (bls. 285–293) þar sem sérstök galdraráð og fyrirbæri eru grannskoðuð. Hér er ekki fært að nefna nema fáein atriði.

Um seið er mér ánægja að sjá að doktorsefnið hefur á bls. 229–231 að verulegu leyti stuðst við rit eftir Dag Strömbäck, kennara minn og reyndar líka aðal-kennara hennar, Jóns Hnefils Aðalsteinssonar prófessors. Bók Dags er undirstöðurit um þetta efni. Þó ber að geta þess að ekki eru allir sammála kenningum Dags um seið og hamskipti. Því hefði verið ástæða til þess að minnst á skoðun fræðimanna eins og François Xavier Dillmann, en hann hefur nýlega skrifað um seið í tímaritinu *Skáldskaparmál* 2. Ekki virðist mér heldur rétt með farið á bls. 241 í bók doktorsefnis þegar sagt er að seið vanti í þjóðsagnir seinni tíma. Í efnisskrá 6. bindis af þjóðsögum Jóns Árnasonar, eru talin að minnsta kosti 20 dæmi um seið.

Í kaflanum um níð (bls. 232–233) hefði verið vert að vitna ekki aðeins í rit mitt *Norrön niddikting* 1, heldur einnig í rit eftir Folke Ström. Mér væri líka forvitni að fá að vita hvers vegna höfundur vitnar ekki einnig í annað bindi af *Norrön niddikting*.

Þótt lítt sem ekkert sé talað um níð í sambandi við töfra í þjóðsögum seinni tíma, hefði einnig verið rétt að benda á að brigsl um kynvillu, hugleysi og allskonar klám er þáttur í sumum særingakvæðum m.a. Snjáfjallavísum Jóns lærða og Tyrkjasvæfu Magnúsar Péturssonar á Hörgslandi. Í þessu sambandi hefði líka mátt ræða þá spurningu hvort níðskáldin séu ekki fyrirrennarar kraftaskáldanna, þannig að hið forna níð hafi lifað áfram í kveðskap þeirra.

Ég er ekki viss um að doktorsefni hafi rétt fyrir sér á bls. 233 (og aftur á bls. 240) þar sem segir að níðstangar sé getið í galdramáli sem kom fyrir alþingi árið 1698 (sjá einnig bls. 379). Orðið *níðstöng* er hvergi nefnt í dómskjölunum, heldur aðeins að upp hafi verið sett lönguhöfuð. Þar sem sagt er að þetta hafi verið gert „án vonds ásetnings“ er hér varla um níð að ræða. Ég get fremur trúað að hér sé um svokallaðan veðurgapa að ræða, en hann var notaður til þess að fá vind eða storm til að blása að vild, en þetta getur sjálfsagt verið gert af vondum eða góðum ásetningi.

Um ham og hamskipti, hug og fleira slíkt sem fjallað er um á bls. 235–237 styðst doktorsefni eins og vera ber einnig að miklu leyti við doktorsrit Strömbäck. Hér hefði þó verið ástæða til að vitna ekki aðeins í bókina *Sejd* heldur einnig í greinar Strömbäck „The concept of the soul in Nordic tradition“ (í *Arv* 1975) og „Om de nordiska själsföreställningarna“ í bókinni *Den osynliga närvaron*. Um misskilning á orðum Strömbäck er að ræða í neðanmálgrein

61 á bls. 235 þar sem sagt er að frásagnir í fornaldarsögum um að menn geti brugðið sér í „ýmissa kvikinda líki“ „eigi sér dýpri rætur í norrænni þjóðtrú“. Þvert á móti segir Strömbäck að í þessum sögum sé að finna „ett fantasi- eller äventyrsmotiv utan djupare grund i nordisk folktrö“. Eins og doktorsefni tekur réttilega tekur fram, kveður lítt að hamförum í íslenskum þjóðsögum síðari alda. Þó er nefnd í þessu sambandi sagan Dalakúturinn í fyrsta bindi af þjóðsögum Jóns Árnasonar. Hér er að öllum líkindum ekki um framhald fornrar trúar að ræða, heldur er Dalakúturinn afbrigði af alþjóða flökkusögn eða *fabulat* hinnar svonefndu Guntramsagnar, *The Human Soul Free from the Body*, ML 400 í sagnaskrá Christiansens.

4.

Í köflunum um nafngreinda galdramenn hefði doktorsefnið stundum getað notfært sér betur rit annarra manna, t.d. grein eftir Terry Gunnell, ‘The return of Sæmundur. Origins and analogues’, í afmælisritinu til Jóns Hnefils prófessors og greinar Hallfreðar Arnar Eiríkssonar um Magnús á Hörgslandi (í *Arv* 1979 og 1993). Þessar greinar hefðu líka getað bætt við skilning á hlutverki og þýðingu flökkusagna. Gandreiðarsögurnar hjá Jóni Árnasyni (sem fjallað er um á bls. 293–294) eru einnig fabulöt eða flökkusagnir enda eru þær til í mjög svipaðri mynd annars staðar, meðal annars á Skotlandi, og rétt hefði verið að taka það fram fremur en að nefna þær „ævintýralegar frásagnir“ eins og doktorsefnið gerir.

Svipað gildir um fleira. Til fabulata hefði til dæmis mátt telja margar þjóðsagnir seinni tíma um snakka eða tilbera (sem doktorsefni ræðir á bls. 289–291). Að mínum dómi hefði átt að taka það skýrt fram að svo sé.

Nú má spyrja hversvegna ég tel þetta svona mikilvægt. Ástæðan er sú að vegna þess að sagnir af þessu tagi voru svo oft sagðar og eru svo eftirminni- legar hafa þær orkað stórlega á hugmyndir og tilfinningalíf alþýðumanna. Þess vegna hefur veruleikinn verið túlkaður samkvæmt sögunum. Svo að dæmi sé nefnt: þegar kýrnar hættu að mjólka var fyrst hugsað til þess að hér væri tilberi eða snakkur að verki. Kærendur, vitni og dómendur þekktu sömu sögurnar, og því grundvölluðust ákætur og yfirheyrslur þeirra á sama sjónarmiði.

Nýjustu rannsóknir þjóðfræðinga á galdramálum í Svíþjóð, meðal annars bækur þeirra Jan og Bodil Wall *Det ropades i skymningen* og *Hon var tagen under jorden*, sem doktorsefnið hefur ekki notað, gefa til kynna að einmitt

flökkusagnir hafa oft og tíðum að verulegu leyti mótað það sem menn eru sakadír um í galdramálum, það sem vitni þykjast hafa séð og það sem hinir ákærðu gangast við, ýmist tilneyddir eða ótilneyddir. Slíkum rannsóknum hefði efalaust mátt beita á Íslandi með góðum árangri.

Þær aðfinnslur sem hér hefur verið drepð á eru ekki miklar að vöxtum miðað við stærð ritsins og það mikla efni sem þar er tekið til umfjöllunar. Eins og ég vék að í upphafi máls míns, er doktorsefnið einnig brautryðjandi á ýmsum sviðum. Þegar Ólafur Davíðsson féll frá orti Fornólfur erfidrápu um hann sem endar svona:

En fræði og sagnir sögulands
sakna manns úr ranni.
Viltu taka upp verkin hans
og verða þar að manni?

Gott er að sjá að doktorsefnið hefur tekið upp þráðinn þar sem Ólafur sleppti honum. Hún hefur orðið að fræðimanni og óska ég henni til hamingju með sína miklu og þörfu bók og langra verkdaga á akri fræðanna.

*Bo Almqvist
Department of Irish Folklore
University College Dublin
Belfield
Dublin 4
Ireland*